

JOBBRA ÁT: ÚJSÁGÍRÓK A PROPAGANDA SZORÍTÓJÁBAN

Sipos Balázs: *Sajtó és hatalom
a Horthy-korszakban*

■ Sipos Balázs mérföldkőnek nevezhető, komoly kutatásokon alapuló monografikus kötettel gyarapította a mai napig hiányosnak mondott magyarországi sajtótörténetet. A könyv, bár műfajilag nem sorolható a könnyen olvasható munkák közé, erőteljes visszhangot váltott ki.¹ Egyik recenzense a „szűk cím, tág tartalom” szintagmával minősíti.² A cím és a „fehér lovas” Horthy Miklóst ábrázoló könyvborítón belüli tartalom valójában nem fedi le teljes egészében a könyv tárgyát, mivel ennél sokkal többről van szó. Aki a cím kapcsán csupán sajtótörténeti vázlatra lesz kíváncsi, annak jó értelemben csalódnia kell, mivel a kötet annál sokkal többet nyújt: ahogy a szerző fogalmaz az előszóban, a tárgya nem csupán „a” sajtó és „a” hatalom, hanem a politikai kommunikáció, a propagandatörténet és a médiadiskurzusok elemzése, valamint a hatalom viszonya a sajtóhoz, az újságírók alkalmazkodása stb. A kötet négy nagy fejezetre tagolódik, amelyek számos alfejezettel tartalmaznak, betartva a kronologikus sorrendet a politikai történések ismertetésében. A fejezeteket általában elméleti rész nyitja, amelybe beleszövődnek a politikatörténeti események is, befejezésük pedig egy-egy „gyakorlati” résszel zárulnak, amely eset tanulmányszerűen mutatja be a felvázoltakat. A bevezető fejezet eligazítja az olvasót a kutatott tárgy fogalomvilágában, értelmezési keretet és szakirodalmi betekintést ad a felvetett téma alapjaihoz. Ez a fejezet (ahogy a többi is) logikusan felépített, magyarul jellegű, amelyben a szerző különböző kérdéseket vet fel, illetve válaszolva reflektál ezekre. Mivel olykor a bonyolult fogalomhasználat és gondolatmenet „veszélyt” jelenthet az olvasó számára, a szerző az alfejezet végén összefoglalja mondanivalóját, és pontokba szedi érvelési rendszerét, a közérthetőség érdekében. Sipos Balázs könyvének egyik első „hiányossága” éppen a szerző be-

mutatása, ugyanis ebből kiderülne, hogy nem csupán a témában jártas kutató munkája, hanem több részkutatás, publikáció eredménye.³ A bevezető fejezetben ismertetésre kerül a sajtótörténet magyarországi példája, amely az alapoktól tisztázza a főbb kérdéseket, egyebek között, azt miszerint a korabeli szemlélet szerint kérdéses volt, hogy az újságírás „történetírás ötörai lapzártával” vagy szépirodalom-e. Ezenkívül beszámol a nemzetközi és magyarországi történetírás közötti aszinkronitásról szóló vitáról is.

A Horthy-korszak sajtópropagandájára azért is szükség volt, mivel az olvasók a vesztes háborúért, forradalmakért egyrészt az újságokat tették felelőssé („a média mint nagyhatalom”). Az első világháborús média és propaganda hatása és megerősödése is bemutatásra kerül – ennek legkényesebb pontja a hazugságok, sztereotipizálódó nemzetek vagy a katonák dehumanizálódása, melyekből a kötet igen érdekes példákat emel ki. A propaganda szó elterjedése, etimológiája, jelentésváltozása, valamint korabeli fogalom-meghatározása szintén fontos szerepet kap az első részben. A propaganda, sajtó és más médiumok a közvélemény alakítói, nehéz is ezeket egymástól teljesen elválasztva tárgyalni.

A közvéleményről kapcsán a szerző a *Révai Nagy Lexikona* 1915-ös kötetéből idézett definícióból indul ki, és ezt árnyalja a korabeli szerzők vélekedésével. Tipikus példa volt a nyilvánosság és közvélemény egybemosása, illetve a közvélemény megszemélyesítése (pl. valaki nyilatkozik a közvéleménynek, tudatja a közvéleménnyel).

A médiumok rendszeresen alkalmazkodtak a kiszabott ideológiai vonalhoz (például a rádiók nem játszhattak dzsesszzenét, „néger zenét”), és a nemzetközi szövetségekhez (a magyar-német szövetség elfogadtatása érdekében) berlini zeneműsoroikat sugároztak. A médiafogyasztás mérté-

két a korabeli adatokkal és becslésekkel ábrázolja a szerző, miközben a különböző médiumok országos lefedésébe is betekintést ad. Az ebből levonható következtetések szerint a bűnügyi esetek, de főleg a háborúk bővítették a hírlapi piacot a hírérték állandósága miatt. Egy másik alfejezete a könyvnek a propaganda gyakorlati szerepét mutatja be a zsidókérdés kapcsán az ellenforradalom idején. Különböző sajtótermékek diskurzusa-it vizsgálja, amiből kitűnik, hogy a zsidókérdés gyakran összemosódik a bolsevizmussal (s ebből fakadóan „Trianon okozója a destruktív sajtó”). Az antiszemita propaganda lapvitákat, pereket is eredményezett, amelyek lényege a zsidóságnak az első világháború idején játszott szerepéről szól. A polémia továbbburjánzása a legnagyobb lapok szerkesztőit (Rákosi Jenő), történészeket (Mályusz Elemér) más értelmiségieket, politikusokat vont be a vitába.

A Horthy-korszakban számos politikai sajtóorgánium volt forgalomban Magyarországon, amelyek ideológiai irányultságuktól függően támadták vagy támogatták a regnáló kormányt. Lapkiadás szempontjából a csökkenés vagy növekedés függvényében több korszak különíthető el. Ezeket az ingadozásokat gazdasági és egyéb médiafogyasztói tényezők befolyásolták. A sajtópiac a liberalizációnak tűnő számadatok ellenére politikailag irányítva volt. Ennek legfeltűnőbb példája: az Imrédy-kormány idején, 1938–39-ben több mint 410 lapot szüntettek meg, azonban meglemlíthető az összkép kedvéért, hogy 1938-ban 1564 postán terjesztett újság jelent meg Magyarországon, melyekből 376 politikai lap volt. Ez a számadat jelentős növekedést mutatott az 1920-as évekhez képest. A sajtópiac politikai pluralizmusa ellenére léteztek olyan feltételek, amelyeknek megszegése a lapszám korlátozásával, betiltásával és az újságíró megbüntetésével kellett számolni. Ilyen volt a szigorú tekintélytiszteltet vagy a túlzott szabadelvűség. A szerző számos példájának többsége többsége igencsak humorosan csenghet. Például *Az Est* című lap *Kedves Gróf Csáky!* című cikke keltett felháborodást hatalmi körökben – a malört követően *Az Est* vezetői ígéretet tettek, hogy többé nem szólítják „kedvesnek” a miniszteriális férfiakat. A tekintélyhez való szigorú ragaszkodás abban a felfogásban gyökerezett, mely szerint az ország megconszoktatásáért és a forradalmak által okozott állami dezintegráció miatt a tekintélyek és a hagyományos értékek eltűnése volt a felelős tényező.

A sajtópolitika gyakorlata című alfejezetben a szerző a sajtótörvények szabályozó szerepét mutatja be. Ebből kiderül, hogy bár 1921-ben a cenzúra megszűnt, a magyarországi sajtószabályozás miatt gyakorlatilag nem volt szabad a sajtó. A lapalapításhoz miniszterelnöki engedély szükséges volt, ugyanígy a miniszterelnök élhetett (és élt is) a lapbetiltás jogával vagy ennél kevésbé súlyos szankciókkal. Betiltás esetén az adott sajtóorgánium a legjobb esetben is csak más néven jelenhetett meg újra. A szerző számos példával és statisztikával támasztja alá a tényt, miszerint a sajtószabályozás területén nem volt kiszámítható az igazságszolgáltatás. Többek közt József Attila pereivel példázza ezt a tételt, akit többször is felmentettek a vád alól (pl. a szocialisták-perben), míg hasonló eseteket szigorúbban kezeltek. A sajtóirányítás jogi bizonytalanságai végigkísérték a vizsgált korszakot. A könyvben a vonatkozó perióduson belül a különböző kormányok sajtópolitikai koncepciója is bemutatásra került. Ezek tanulsága, hogy hatalmon levő kormányok a sajtó akarata szerint kívánták módosítani a sajtótörvényt, követve egyes nyugat-európai példákat. 1938-ban Magyarországon olasz–német-osztrák mintára államosították a sajtót. Létrehozták a sajtókamarát, amelyet az ügyvédi kamarához hasonló szervezetként képzeltek el, hogy általa kontrollálni, védeni és képviselni lehessen az újságírói tevékenységet.

A szerző érdekesen mutatja be magát „az újságíró”, illetve a fogalom alakulását a kutatott periódusban. Az újságírói gyakorlatot az idők során többszörösen szabályozták, újra és újra definiálták, de végeredményben értelmiségi foglalkozásként ismerték el, amely különbözött a művészi és irodalmi tevékenységtől. 1931-től már hivatalos okirattal is igazolhatták foglalkozásukat az újságírók. A Magyar Országos Sajtókamara felállításától kezdve többé nem tekintették szabad pályának az újságírást, így csak az számított hivatásos újságírónak, aki tagja volt a kamarának. Megtudhatjuk, hogy a két világháború közötti Magyarországon az újságírás a jól fizetett szakmák közé tartozott – főként egy fővárosi újságírónak a kiegészítő bevételekkel decens polgári megélhetést biztosított. Viszont az is érdekes, hogy miközben Amerikában és a nyugat-európai országokban beindult az újságírói szakképesítés, addig Magyarországon az volt a kérdés, hogy tehetség vagy képzettség szükséges a sikeres újságírói gyakorlat elsajátításához. Tanfolyamok beindultak Magyarországon

is, azonban a felsőoktatásban nem sikerült beépülniük. Elsősorban a szerkesztőségekben lehetett ilyen fokú képzésre szert tenni, amely a céhrendszerek műhely-szerű képzéséhez hasonlított. A „jó” újságíró típus meghatározására több korabeli koncepció létezett, amelyeket a szerző példaként felhoz. Azonban a sajtókamara nem minőségi szűrő lett, hanem a faji-származási arányokat és politikai megbízhatóságot felügyelte.

A második világháború alatt, a már említett hírforrás állandósága ellenére csökkent a lapkiadás Magyarországon. Egyrészt az 1938-as rendeletek miatt, amelyek gyakorlatilag megszüntették a szabad újságírási gyakorlatot, másrészt a lapalapítást megnehezítő miniszteri engedélyhez kötötték. 1939. szeptember 1-jén életbe lépett a háborús sajtócenzúra; bonyolult és olykor ellentmondásos folyamatának bemutatására a szerző külön alfejezetet szentelt. Itt különböző cenzori esetek, szabályok, ellentmondások elemzése mellett arra is rávilágít, hogy a sajtóirányítás miként vagy milyen elvek szerint működött, és ezek hogyan változtak a háború alatt. A sajtóirányításnak a külpolitikához is nagymértékben kellett alkalmazkodnia. Sok esetben az újságíróknak igen nehéz volt megfelelniük e kritériumoknak, például esetenként írásaikban úgy megmaradniuk németbarát-nak, hogy közben az angol-amerikai szimpátia se tűnjön el teljesen. A szerző egy a gyakorlatban is alkalmazott propagandamechanizmust mutat be: a Szovjetunió második világháborús ábrázolásán keresztül egy fajvédő lap, a *Magyarság* hasábjain. Az itt leírtakból kirajzolódik, hogy a sajtót irányító rendszer nem volt hibáktól mentes, és minden erőfeszítés megjelenhetett egymással ellentétes tartalmú cikkek a háborús erőviszony-

ok, illetve a német nyomás függvényében. A szerző a kötet utolsó rövid fejezetében mintegy összefoglalásként mutatja be a magyarországi sajtó német megszállás utáni ellenállási törekvéseit, majd az ezt követő időszakot, melynek fő ellentmondása, hogy az ellenállókból is gyakran áldozatok lettek. A Kádár-korszak történetírása nem tudta objektíven megvonni a mércét a Horthy-korszak sajtópolitikáját illetően.

A kötet hiányosságáról is beszélnem kell, amely önmagában elenyésző, de a teljességre való törekvéshez szükséges. A szerző eleve a magyarországi Horthy-korszak sajtójával foglalkozik, így nem is kérhető számon tőle a korabeli sajtó erdélyi vonatkozása, habár a könyvben két neves erdélyi politikus-újságíró neve is feltűnik: a Paál Árpádé és Krenner Miklóse (újságírói álnevéen Spectator), akikről legalább egy lábjegyzet erejéig említést lehetne tenni, a szakavatottak számára ugyanis jóval ismertebb például Rákosi Jenő neve, mint az erdélyi korabeli sajtó képviselői.⁴ Ugyanakkor a kötet kitér a második világháború korszakának sajtóeseményeire, de ide tartozó hiányosságként említhető a visszacsatolt területek sajtóbeli integrációja, illetve ezek hatása az anyaországi sajtóra. Mindezek ellenére jól dokumentált munkáról van szó, amely a legkülönbözőbb forrásokat használja példaértékűen, a legfrissebb hazai, és nemzetközi szakirodalomtól, a korabeli memoárirodalomig és levéltárak iratanyagáig. A szerző méltó módon zárja munkáját, bemutatva, hogy a második világháború idején a sajtóbeli ellenállás emlékezete miként függött össze a sajtó és hatalom viszonyának ábrázolásával, ami tulajdonképpen a jelen kötet tárgyát is képezi.

Fodor János

■ JEGYZETEK

1. Számos könyvismertető jelent meg, pl. a 168 Óra <http://www.168ora.hu/arte/konyv-ajanlo-sajto-horthy-media-cenzura-sajtoszabadsag-80741.html> vagy a HVG online felületén http://hvg.hu/Tudomany/20110705_jozsef_attila_per_sajtotorveny_horthy
2. Cserhalmi Imre recenziója: <http://www.emasa.hu/cikk.php?id=8779>
3. A hiányosságot ez esetben ironikusan kell érteni. A szerzőnek megjelent már könyve, szerkesztett kötetei és számos tanulmánya a témában, a teljesség igénye nélkül néhány: *a politikai újságírás mint hivatal. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Napvilág Kiadó, Bp., 2004; *Van-e a politikának társadalomtörténete? (A politológia, a szociológia és a történetírás viszonya)* Aetas 2009. 3. 156–166; *Magyarságocsárlás, liberalizmus, modernitás. Rákosi Jenő és a Nyugat találkozásai a Budapesti Hírlapban*. Mozgó Világ 2009. 5. 101–107; „Törvényünk háborús még.” *József Attila és a büntető igazságszolgáltatás*. In: *A kémikus, a pszichiáter, a jogász... és az irodalomtörténet*. József Attila-értelmezések. Szerk. Sárközy Éva. ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézet – L'Harmattan Könyvkiadó 2007. 179–193. *Az (ellen)propaganda. Rákosi Jenő és a „keresztény kurzus”, 1919–1942*. Múltunk 2005. 3. 3–37. És ezeken kívül számos olyan tanulmány, amelynek tartalma visszacseng.
4. Krenner és Paál két világháború közti munkásságáról Mikó Imre és Ligeti Ernő számol be, de a kortárs szakirodalom is. Lásd: Mikó Imre: *Huszonkét év — az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Bp., 1941; Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálmá. Egy nemzedék szellemi élete*. Pallas Akadémia, Csíkszereda, 2004 vagy az újabb feldolgozások közül György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938)*. Kézirat, doktori disszertáció, Bp., 2006; Bárdi Nándor: *Paál Árpád Székely Köztársaság terve 1919-ből*. Magyar Kisebbség 2003. 2–3 sz. 115–119.